

DEDE KORKUT KİTABI'NDAKİ *KÖKEZ* KELİMESİNİN OKUNUŞU VE KÖKENİ ÜZERİNE

The Read and Origin of the Kökez word in the Dede Korkut Book

Erol ÖZTÜRK*

Dil Araştırmaları, Bahar 2019/24: 107-112

Öz: Elimizde 16. yüzyıla ait iki nüshası bulunan Dede Korkut Kitabı ilk olarak Kilisli Muallim Rıfat tarafından yayımlanmıştır. Daha sonra eser üzerinde O. Şaik Gökyay, M. Ergin, S. Tezcan-H. Boeschoten, M. Tulum-M. M. Tulum ve S. Özçelik tarafından metin yayınları yapılmıştır. Bu yayınlarda *kazaguç, örleşüben, umar, gögez vb.* bazı kelimelerin okunuşunda farklılıklar vardır. Dresden nüshasının harekesiz yazılmış olmasından kaynaklanan farklı okuma tercihleri araştırmacıları meşgul etmektedir. Zamanla bu problemlere yönelik düzeltme yapan ya da yeni okuma önerisi getiren monografiler yazılmıştır.

Dresden Nüshasının 4b varak 3. satırda yer alan “Gögez yirler çemenlerin kulan bilür.” cümlesindeki M. Ergin tarafından gögez şeklinde okunan kelimenin şimdiki kadar farklı okuma şekilleri ortaya çıkmıştır. Bu okuma biçimleri gruplandırılırsa *gögez, geñez, kelez* şekilleri öne çıkar. Farklı okuma biçimleri doğal olarak kelimeye farklı anlamların verilmesine yol açmış, Ergin ve Cemşidov’da “yeşil, yaşıl, yaşillık anlamı”, Gökyay’da “kolay, rahat” anlamı, Tekin’de “yakın” anlamı verilmiştir.

Gögez, geñez, kelez şeklinde ya da ortaya çıkan farklı okunuş biçimleriyle Eski Türkçe döneminde kullanılmayan kelime ilk olarak Dede Korkut Kitabı’nda ortaya çıkmıştır. Etimolojisi hususunda Nişanyan ve Hasan Eren’in sözlüklerinde bilgi yoktur. Gülensoy, *gögez* ve *güvez* kelimelerinin etimolojisini kö:k+ez şeklinde izah etmiş fakat anlam konusunda bir fikir ileri sürmemiştir.

Bu çalışmada araştırmacılar tarafından; *gögez, geñez, kelez* şekillerinde okunan kelimenin kökeni ve anlamıyla alakalı fikirler sunulacaktır. Anadolu ağızlarındaki *kökez suyu, kökez çeşmesi, kökez yer* gibi ifadeler yardımıyla kelimenin mevcut okumalardan farklı olarak “kökez” şeklinde okunması önerisi ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, Gögez, Geñez, Kelez, Kökez

Abstract: Dede Korkut with two copies written in 16th century was published by Kilisli Muallim Rıfat. Later on, the text was published by O. Şaik Gökyay, M Ergin, S. Tezcan-H. Boeschoten, M. Tulum-M. M. Tulum and S. Özçelik. There are some differences in the reading of some words such as *kazaguç, örleşüben, umar, gögez, and etc.* in these publications. The researchers have occupied different reading preferences that stem from the fact that the copy of Dresden was written without action or hareke. Over time, monographs have been written that make arrangements for these problems or bring new reading suggestions.

* Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Bolu/TÜRKİYE. Gönderim Tarihi: 20.02.2019 / Kabul Tarihi: 25.04.2019

[XIX. European Conference on Social and Behavioral Sciences (January 30, 2019 - Rome, Italy)’da sunulmuş olan bildirinin düzenlenmiş hâlidir.]

The sentence in the 3rd line of Dresden Text in 4b, just like this: “Gögez yerler çemenlerin kulan bilür.” Which was read by M. Ergin in the form of the “Gögez” word has been seen as its different reading so far. If these forms of reading are grouped, the gems, geñez, kelez shapes are prominent. Different readings naturally gave rise to different meanings to the word. Ergin and Cemşidov gave “the green, greening” meaning. Gökyay gave “easy, ease” meaning. Tekin gave “near” meaning.

Word does not exist in the Old Turkish period with the form of *gögez*, *geñez*, *kelez* or different reading forms. First appeared in the Book Dede Korkut. Nişanyan, Hasan Eren, there is no information in their dictionaries. Gülensoy has done the etymology of the word *gögez* and *güvez* (kö:k+ez) but he did not suggest any idea about its meaning.

In this study by researchers; *gögez*, *geñez*, *kelez* in the form of the word and the meaning of the word will be presented ideas relevant. Unlike the existing readings of the word, the word should be read in the form of “Kökez” will be explained with the help of data from the Anatolian dialects. In this regard, expressions such as if *kökez suyu* and *kökez çeşmesi* in Anatolian dialects were accepted as evidence.

Keywords: Dede Korkut, Gögez, Geñez, Kelez, Kökez

Dede Korkut Kitabı'nın elimizde 16. yüzyıla ait iki nüshası vardır. Kilisli Muallim Rıfat tarafından ilk olarak Dresden Nüshası yayımlanmış olan eser üzerine; Orhan Şaik Gökyay (1938 ve 1973), Rossi (1952), Muharrem Ergin (1958), Semih Tezcan-Hendric Boeschoten (2006), Kaçalın (2006), Özçelik (2005 ve 2016), Mertol Tulum - Mehmet Mahur Tulum (2016) tarafından metin yayınları yapılmıştır. Bu yayınlarda; *kazaguç*, *örleşüben*, *umar*, *ala*, *batman*, *gögez* gibi çoğu kelimenin okunuşunda farklı şekiller dikkati çeker. Dresden nüshasının harekesiz yazılmış olmasından kaynaklanan farklı okuma tercihleri, uzun yıllar araştırmacıları meşgul etmiştir. Bu tür problemlere yönelik düzeltme yapan ya da yeni okuma önerisi getiren çalışmalar vardır: Talat Tekin, *Dede Korkut'ta Yeni Düzeltmeler* 1984, Talat Tekin, *Dede Korkut Hikâyelerinde Bazı Düzeltmeler* 1986, O. Şaik Gökyay, *Dede Korkut Hikâyelerinde Bazı Düzeltmelere Düzeltmeler* 1986, O. Şaik Gökyay, *Dede Korkut Kitabı Üzerine* 1994, Semih Tezcan, *Dede Korkut Kitabında Soy Soylamak, Boy Boylamak* 1978, Osman Fikri Sertkaya, *Dede Korkut Kitabı'nın Dresden Nüshasındaki Bazı Kelime ve Şekillerin İmlâ Özelliklerine Dayanılarak Yeniden Okunuşu ve Anlamlandırılışı Üzerine* 1998, Mertol Tulum, *Dede Korkut Oğuznâmeleri Üzerine Notlar'a Notlar I*, Semih Tezcan, *Dede Korkut Oğuznâmeleri Üzerine Notlar*, 2001, Osman Fikri SERTKAYA, *Dede Korkut Kitabı, Dresden Nüshasının “Giriş” Bölümü (Metnin Transkripsiyonu ve Açıklama Notları)*, 2006.

Dede Korkut Kitabı'nın giriş kısmında 4b/3'te geçen *ꞤꞤj* yerler çemenlerin kulan bilür” cümlesindeki *ꞤꞤj* kelimesi okunuşu ve anlamı üzerinde farklı görüş bildirilen kelimelerden biridir. Bu kelimeyi Muharrem Ergin; *gögez*, Tezcan-Boeschoten; *kelez*, Gökyay; *geñez* şeklinde okumuşlardır. Balyemez'in Dede Korkut Kitabı'ndaki tartışmalı kelimelerle ilgili yaptığı dizinde *ꞤꞤj* kelimesi hakkında ortaya çıkan okunma biçimleri ve verilen anlamlar şu şekildedir:

1. *Gögez* D5/3 ‘yeşermiş, yeşillenmiş’ (Ergin 1977:122).
2. *Geñez* (Özçelik 2005: 4b/3).
3. *Kelez* (Özçelik 2007).
4. *Geñez* (Gökyay 173: 2/15) ‘makbul, beğenilmiş’ (Gökyay 2004:210).
5. *Kelez* (Tezcan-Boeschoten2001:31) ‘kelez yer, kıraç toprak’ (Tezcan 2001: 48).
6. *Geñez* ‘yakın’ (Tekin 1996).
7. *Kelez* (?) ‘çorak, çöllük’ (Tulum 2003a).
8. *Gögez* ‘yeşillik, çemenlik’ (Sertkaya 2006: 93).
9. *Geñez* (Alizâde 2000: D5/3).
10. *Geñez* ‘suyu az, kuru’ (Hacıyev 2007:24).” (Balyemez 2012: 94-95). Özçelik, Dede Korkut Kitabı hakkında yapmış olduğu detaylı araştırmada bu kelimeyi *kelez* şeklinde okumuş ve “çorak” anlamını vermiştir (Özçelik 2016:167-168).

Farklı okuma biçimleri kendi içinde gruplandırılacak olursa 3 kelime öne çıkar.

1. *Gögez* (< ET kök-ez) “yeşermiş, yeşillenmiş”

Ergin cümleyi; *Gögez yirler çemenlerin kılan bilür* (Ergin I 1991: 75). şeklinde okumuş ve *gögez* kelimesine “yeşermiş, yeşillenmiş ” anlamını vermiştir (Ergin II 1991: 122).

Sertkaya da *gögez* şeklindeki okumayı kabul edip ‘yeşillik, çemenlik’ anlamlarını vermiştir (Sertkaya 2006: 93).

Divânü Lügâti't-Türk'te *kök* kelimesi çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. “1. Gök, gökyüzü, hava. 2. Yeşillik (ağaçlık alan). 3. Koyu gri, gri, gök renginde olan her renk. 4. Oğuz ve Kıpçak lehçelerinde kök; insanın kökü, aslı, suyu (Ercilasun: 2014: 734).” Ayrıca Divân'da *kökten* yapılan *köğermek* “göğermek, yeşil rengini almak”, *köğlemek*, “yeşil ot yemek” *kökşin* “gögümsü” gibi kelimeler vardır (DLT I: 328/338). Ancak *gögez*, *gökez*, ya da *gügez* şeklinde bir kelimeye rastlanmaz.

Yeni Tarama Sözlüğü'ndeki *kök* kelimesi “mavi ve yeşil” olmak üzere iki anlam taşımaktadır (Dilçin 1983:96).

2. *Kelez* (< ET kel-ez) “kıraç toprak, çöllük yer”

Tezcan ve Boeschoten'in çalışmasında kelime *kelez* (?) şeklinde okunmuştur (*Kelez* (?) *yêrler çemenlerin kılan bilür.*). Kelimenin altında “KKZ *kekez*, *geñez* vb. okunacak biçimde.” ifadesi yer alır (Tezcan-Boeschoten 2006: 287). Tezcan, *Dede Korkut Oğuznâmeleri Üzerine Notlar* adlı eserinde (ككز > ككج) şeklindeki kelimenin Gökyay tarafından *geñez* şeklinde okunup “kolay, yavaş, mülayim vb.” anlamlarının verildiğini, Ergin'in ise *gögez* okuyarak “yeşermiş, yeşillenmiş” olarak anlamlandırdığını, Tekin'in *geñez* okuyuşunu desteklediğini aktararak, bu anlamların metin bağlamında pek uygun düşmediğini ifade etmiştir (Tezcan 2001: 48). Tezcan, metinde ara sıra görülen bir çekimleme yanlışına değinerek bu kelimedeki lam (ل) üzerine gereksiz bir keşide konulmasıyla kelimenin ككز olarak metne girdiğini belirtmiş ve aslında kelimenin ككج (*kelez*) olabileceği önerisinde bulunmuştur. Bu öneri; Anadolu ağızlarındaki (Burdur, Kars, Tokat, Maraş) *kelez*; *kelez yer* “kıraç yer” kelimesinin

ve (Eskişehir, Tokat, Çanakkale, Konya, Maraş, Niğde, İçel) *kel yer, kel toprak* “verimsiz toprak” ifadelerinin *kelez* ve *kelez yerler* ile karşılaştırılabileceği söylenerek desteklenmiştir (Tezcan 2001: 48). Tezcan sonuç olarak: “*Kelez yerler çemenlerin kulan bilir.* cümlesinin *Kıraç toprakların ot biten yerlerini kulan (yaban eşiği) bilir.* anlamında olması mümkündür.” demiştir (Tezcan 2001: 48). Mertol Tulum ve M. Mahur Tulum 2016’da yaptıkları çalışmada kelimeyi *kelez* olarak okumuş ve cümleye “*Kıraç yerlerin çemenlerini yaban eşiği bilir.*” karşılığını vermişlerdir (Tulum-Tulum 2016: 74-75).

Özçelik, kelime hakkında mevcut okuma biçimlerini değerlendirdikten sonra Tulum’un okuyuşunun bağlama gayet uygun düştüğünü ifade etmiş, *begil, Kan Turalı, ilen* gibi kelimelerde de kef yerine lam yazıldığını delil saymak suretiyle daha önce *geñez* şeklindeki okumasını (Özçelik 2005: 4b/3) *kelez* şeklinde düzeltmeyi uygun görmüştür (Özçelik 2016: 167-168).

3. Geñez (ET<geñ/giñ-ez) “yakın, kolay”

Gökyay; kelimeyi *geñez* (Gökyay 173: 2/15) olarak okumuş ve ‘makbul, beğenilmiş’ anlamlarını vermiştir (Gökyay 2004:210). Tekin de *geñez* okumayı tercih ederek ‘yakın’ anlamını vermiştir (Tekin 1996).

Kaçalin; kelimeyi Tekin’in “*Dede Korkut Hikâyelerinde Bazı Düzeltmeler*” adlı yazısına atıf yaparak *geñez* şeklinde okumuş (*Geñez yerler çemenlerin kulan bilir*) ve “*geñ* (< geñ-ez), gen, geng; birkaç yıl ekilmemiş, boş kalmış ve otla kaplanmış tarla, ham araziden açılmış hiç işlenmemiş, sürülmemiş tarla, verimi fazla olan tarla (TDK DS: VI 1988a, 1991b). krş. geñ yér Yazıncıoğlu Âli Selçuk 1b/1, 2a/a). Bir de bk. gök, çayır (V. 24/12). *Geñden gögez* düşünülmesi yazılış bakımından imkânsızdır (Kaçalın 2006:131). şeklinde açıklamıştır.

Divânu Lügâti’t-Türk’te “kolay” anlamına gelen *keñes* kelimesi vardır (Ercilasun-Akkoyunlu): 2014: 703). *Yeni Tarama Sözlüğü*’nde; *keñez/keñes* kelimesi yoktur, fakat *keñ* kelimesi “boş yer, sürülmemiş, işlenmemiş arazi” anlamlarında (Dilçin 1983:133), *geñ/giñ* kelimesi “geniş” anlamında, *geñez* kelimesi “kolay” anlamında, *gögez* kelimesi de “laciverte yakın mavi renk” anlamında geçer (Dilçin 1983: 96).

Yukarıdaki okunuş biçimlerinden SSj kelimesinin ya *kök* > *gök* kelimesinin (gök+ez) ya da *geñ/giñ* isminin (geñ/giñ+ez) {+Az} ekiyle ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

Bu kelimeye en yakın karşılık Bolu ağzında özel ad olarak kullanılan *kökez* kelimesidir. *Kökez Derleme Sözlüğü*’nde ve *Yeni Tarama Sözlüğü*’nde yoktur. *Derleme Sözlüğü*’nde “yorulmak, bitki ve hayvanların çürümeye başlaması, tökezlemek” anlamlarında kullanılan *kökezimek* kelimesi vardır (Kırşehir, Burdur, Dinar, Çal) (*DS IV 2009: 2953*). Gülensoy; *gögez* ve *güvez* kelimelerinin etimolojisini *kökez* kelimesine dayandırarak kö:k+ez şeklinde izah etmiş, fakat anlamı hakkında bir fikir ileri sürmemiştir (Gülensoy 2007: 376). Nişanyan *kökez* kelimesini kökeni belirsiz olarak vermiş, Hasan Eren ise *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*’nde kelimeye yer vermemiştir.

Kök isminden {+Az} ekiyle genişlediği bilinen *kökez* kelimesi, Bolu ağzında “su, çeşme ve suyun çıktığı orman içi yeşil otlak alan” için kullanılmaktadır. Koroğlu

Dağları'nda Bolu Seben yolu üzerindeki 324 hektarlık ormanlık ve sulak bir alanın adı *Kökez Tabiatı Koruma Alanı*'dir. Bolu şehir merkezindeki *kökez suyu* çeşmelerinin kaynağı burasıdır. Bölge ağzında; *kökez suyu*, *kökez çeşmesi*, *kökez içmek*, *kökez doldurmak*, gibi ifadeler vardır. Ayrıca Bolu'nun Kıbrısçık ilçesinde bir köyün adı *Kökez*'dir. Yeşillik, sulak, otlak bir alan için kullanılan kelimenin sonradan özel ad olarak bölgede yaşatılması söz konusu olmuştur.

Adana, Konya, Burdur ve Uşak'ta *Kökez* adını taşıyan köyler bulunmaktadır. Burdur'daki *Kökez* köyü orman içinde sulak ve verimli arazilere sahiptir. Uşak'ın Sivaslı ilçesindeki *Kökez* köyü de tarım ve hayvancılığa uygun bir arazi yapısına sahiptir. Konya Kadınhanı ilçesine bağlı *Kökez* köyü Büyük Çayırılık Mevkii'nin güneyindeki *Kökez Deresi* civarındadır (Aydın 2007:24). *Kökez Deresi* yıl boyu kurumadığı için diğer Kadınhanı köylerine göre sulak ve yeşilliktir. Adana'nın Aladağlar ilçesindeki *Kökez* köyü de sulak ve bitki örtüsü zengin bir orman köyüdür (Saltan, 2006: 9). Anadolu'da *kökez* adını taşıyan bu ve benzeri yerler, Dede Korkut Kitabı'ndaki ككج kelimesiyle tarif edilen alan gibidir.

Sonuç olarak; *Dede Korkut Kitabı*'nda giriş 4b/3'te geçen ve **gögez** (gökez, gügez), **geñez** (geñiz, giñez, genez, keñez), **kelez** şekillerinde okunmuş olan kelimenin Anadolu ağızlarındaki tanıklara bakılarak “sulak, yeşillik” anlamında *kökez* olarak değerlendirilmesi uygundur. *Kökez yer*, *Kökez Suyu*, *Kökez Deresi* ifadeleri suyla ve sulak yerlerle ilgilidir. *Kökez* adını taşıyan köylerin ve Bolu'daki alanın ortak yanları sulak ve zengin bitki örtüsüne sahip olmalarıdır. Özel isim olarak yer adlarında yaşayan bu kelimenin sulak, yeşillik alanları karşıladığı açıktır.

Bu durumda, Oğuz Türkçesi metninde yer alan bir kelimenin *kökez* mi yoksa *gögez* mi okanacağı sorusu akla gelse de standart Türkçedeki *taşra*, *tünemek* gibi kelimelerin ve bazı ağızlardaki; *tene*, *tamar*, *tana*, *tolu*, *tiken* gibi kelimelerin tonsuz ünsüzlü kullanılması bu kelimenin de *kökez* şeklinde korunduğunun tanığı sayılmalıdır/sayılabılır. (göstermektedir.)

Kökez'i yer adı olarak alan bölgelerin etrafındaki diğer bölgelere göre daha verimli, daha yeşil ve daha yeşil kalabilme özelliği vardır. Bu bilgiler doğrultusunda yer adlarındaki *Kökez*'in aslında “çimenlik, yeşillik” anlamındaki cins isimden bir kalıntı olduğunu düşünmek yanlış olmaz. Kelime Batı Türkçesinde tonlulaşma neticesinde (*kökez*>*gögez*) Ergin'in okuduğu gibi *gögez* olarak okunsa bile *geñez* ‘yakın, kolay’ *kelez* ‘kıraç, ot bitmeyen yer’ anlamlarındaki okumaların semantik açıdan metne uymadığı açıktır. Anadolu ağızlarında **kelez** “hasta, cılız, büyümemiş, gelişmemiş” (Ayancık, Merzifon, Araç, Acıpayam, Nallıhan, Yeşilova) “verimsiz kıraç toprak” Uşak, Isparta, Bilecik, Kütahya, Bolu, Çankırı, Çorum, Urfâ, Maraş, Hatay, Nevşehir, Adana, İçel, Muğla (DS IV 2009: 2733) anlamlarında **genez** kelimesi ise “*kolay*” anlamında kullanılmaktadır (Düzce/Bolu) (DS III 2009: 1991).

Cümledeki çemen kelimesi de ككج 'in sulak yeşillik anlamında olduğuna işarettir. Aslında metinde *kulanın* çimenlik alanlarda daha yeşil ve sulak bölgeleri bulma konusundaki maharetine işaret edilmektedir. Bu sebeple ككج” yirler çemenlerin iulan bilir” cümlesinin “*Sulak, yeşil otlak yerlerin çimenlerini kulan bilir.*” şeklinde aktarılması uygundur.

Kaynaklar

- ATALAY, Besim (1992) Divânu Lügâti't-Türk C:1, Ankara.
- AYDIN, Ali İbrahim (2007), Kadınhanı (Konya) İlçesi'nin Beşeri Ve Ekonomik Coğrafyası. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı Coğrafya Öğretmenliği Bilim Dalı.
- BALYEMEZ, Sedat (2012), "Dede Korkut'taki Tartışmalı Kelimeler (Dresden Nüshası) Üzerine Karşılaştırmalı Bir Dizin Denemesi", *Teke Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı 1/3 2012.
- DİLÇİN, Cem (1983) Yeni Tarama Sözlüğü, TDK, Ankara.
- ERCİLASUN, Ahmet B.- Akkoyunlu, Ziyat (2014), Divânu Lügâti't-Türk Giriş-Metin- Çeviri-Notlar- Dizin, TDK Yay., Ankara.
- EREN, Hasan (1999), Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, Ankara.
- ERGİN, Muharrem (1991), Dede Korkut Kitabı I-II, TDK Yay., Ankara.
- GÖKYAY, Orhan Şaik (1973) Dedem Korkudun Kitabı, İstanbul.
- GÖKYAY, Orhan Şaik (1938) Dede Korkut, İstanbul.
- GÜLENSPY, Tuncer (2007), Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, CI, II, 1. Baskı, Ankara.
- KAÇALİN, Mustafa (2006), Dedem Korkut'un Kazan Beg Oğuz-nâmesi, Kitabevi, İstanbul.
- ÖZÇELİK, Saadetin (2016), Dede Korkut Dresden Nüshası Giriş, Notlar, TDK, Ankara.
- SALTAN, Alpaslan (2006), Adana İli Aladağ ilçesi Kökez Köyünün Sosyo Ekonomik Yapısı ve Kalkınma Açısından Tarımsal Yayım Çalışmalarının Değerlendirilmesi, (Çukurova Ü. Fen Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi) Adana.
- SERTKAYA, Osman Fikri (2006), Dede Korkut Kitabı'nın Dresden Nüshasının Giriş Bölümü (Metin Transkripsiyonu ve Açıklama Notları), Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- TEZCAN, Semih (2001), Dede Korkut Oğuznâmeleri Üzerine Notlar, 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, Ankara.
- TEZCAN, Semih – BOESCHOTEN, Hendrik (2001), Dede Korkut Oğuznâmeleri, 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, Ankara.
- TULUM, Mertol - TULUM, Mehmet Mahur (2016), Dede Korkut Oğuznameler - Oğuz Beylerinin Hikâyeleri, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.